

Z PRŮZKUMŮ KOSTELA SV. ZIKMUNDA V POPICÍCH U ZNOJMA

LENKA ŠABATOVÁ –
PETRA DOHNALOVÁ

Kostel v Popicích u Znojma byl dokumentován v několika etapách v závislosti na průběhu rekonstrukčních prací. K první fázi dokumentace se přistoupilo v době, kdy byl objekt po odstranění novodobých vrstev na exteriéru ponechán několik let bez dalšího zásahu. Odkrytá část dosahovala výše přibližně 300 cm, v části věže pak až na hranici přízemí a 1. patra. Rozsah byl dán poslední opravou kostela, jejíž součástí bylo otlučení starších exteriérových omítek na režné zdivo, nanesení izolační asfaltové vrstvy a finální vápenocementové omítky.¹⁾ Současně s dokumentací zdiva a odkrytých nálezových situací byla pozornost věnována také interiéru kostela a podkroví, kde byly zjištěny pozoruhodné situace vypovídající o stavebním vývoji objektu. V době zpracovávání nálezové zprávy proběhla oprava fasád, aniž by však byly práce nahlášeny oddělení dokumentace. Na výzvu garanta byla provedena pouze orientační fotodokumentace fotografkou územního pracoviště Národního památkového ústavu. Očekávané nálezové situace tak nemohly být zdokumentovány z řešení. Další fáze dokumentace proběhla v průběhu oprav interiéru, kde byly opět odstraněny novodobé vrstvy izolace, provedené ve stejném rozsahu a stejným způsobem jako na exteriéru. Odkryté nálezové situace významně rozšířily předchozí poznatky.²⁾

HISTORICKÁ DATA

První zmínka o vsi Popice (dříve též Popovice) pochází z roku 1252, kdy byla králem Přemyslem Otakarem II. potvrzena jako majetek křižovníků s červenou hvězdou z proboštní sv. Hypolita z Hradiště u Znojma. Křižovníci byli ke Znojmu uvedeni obdarováním od krále Václava I. v roce 1240, když udělil zdejší proboštní pražskému špitálu sv. Františka, u něhož se rád konstitoval.³⁾ Kostel je nepřímo doložen listinami z roku 1505, v nichž je jmenován popický farář Michal.⁴⁾

Data k nejstarším stavebním dějinám kostela nejsou žádná, autoři prvních publikovaných zpráv akcentovali až soudobé dění. Kostel byl tehdy charakterizován jako postavený „v novém stylu“ (snad jako reakci na novogotickou výmalbu interiéru?) nebo jako pozdně gotický, s věží vystavěnou až roku 1752.⁵⁾ Nespecifikované práce se uvádí také k roku 1786, 1819, 1843 a 1882. V roce 1847 byl vybičen interiéru kostela a nově pokryta věž.⁶⁾ Klenba sakristie prý utrpěla roku 1879 pádem těžkého hodinového závaží.⁷⁾ O podrobnější určení stavebního vývoje se pokusil dosud jako jediný J. Paukert. Chronologicky vydělil jádro, tvořené původně plochostropou lodí v rozsahu mladší si-

Obr. 1: Popice u Znojma (okres Znojmo) – kostel sv. Zikmunda. Celkový pohled od jihovýchodu. Ve spodních partiích obvodového zdiva je viditelný asfaltový izolační nátěr (b. d. – začátek 80. let 20. stol., fotoarchiv NPÚ ÚOP v Brně, inv. č. 18394).

lové klenby a jeho vznik položil do 2. poloviny 13. století. Kněžiště bylo dle něj vystavěno v 1. čtvrtině 14. století, věž a klenba lodi na konci 15. století. Prodloužení lodi kladl do počátku 17. století.⁸⁾ Nyní se můžeme vyjádřit k stavebním dějinám již více.

POPIS KOSTELA

Kostel sv. Zikmunda v Popicích u Znojma stojí na vyvýšenině v severozápadní části obce, orientovaný podél osou ve směru jihovýchod – severozápad. Jedná se o jednoduchý stavbu s presbytářem ukončeným pětibokým závěrem bez opěráků; zaměření ukázalo, že osa presbytáře je mírně odkloněna od osy lodi směrem k východu. Při severovýchodní straně presbytáře je situována věž, v jejím podvěží se nachází sakristie. Samostatný vstup do věže je umístěn na severozápadní straně v patře, přístupný je po vnějších schodech obezděných krytým přístavkem. Vstup do kostela vede přes čtvercovou předsíň, situovanou v ose hlavního severozápadního průčelí. Loď má sedlovou střechu vymezenou štíty, střecha presbytáře je nad závěrem ukončená valbou. Štít mezi střechou lodě a presbytáře vynáší na jižní straně kamenná konzola s maskaronem (snad ďábel). Fasády lodi a předsíně mají barokní architektonické členění, štíty jsou tvarovány postranními volutami. Pole presbytáře flankují iluzivní pilastry, vyrýsované do mokré omítky, s profilem hlavic odpovídajícím pilastrům lodi. Stejně jsou naznačeny i šambrány lomených oken presbytáře s detaily vrcholového klenáku a klenáků zasazených v patě záklenků. Fasáda věže je hladká,

do výše korunní římsy presbytáře je provedeno plastické armování nároží, výše jsou patra sjednocena lizénovými rámy. Věž završuje baň s lucernou. Předšíň kryje sedlová stříška, vstupy ze severovýchodu a jihozápadu mají odlišné řešení. Do sakristie byl zřízen samostatný vstup na jihovýchodní straně a okno od severovýchodu.

Interiér lodi v rozsahu po hudební kruchtě je zaklenut síťovou klenbou tvořenou dvěma poli žebrových šesticípých hvězd. Žebra jsou klínového profilu, dvakrát až třikrát vyžlabená, a protínají se v trojlístech s reliéfy polopostav sv. Zikmunda a sv. Vojtěcha a v kruhovém svorníku s otvorem procházejícím skrz klenbu (tzv. otvor Duha Svatého). Dosedají na drobné římsové konzolky. Nad zděnou kruchtou je valená klenba s výsečemi, podkruchtí je zaklenuto příčně valeně se styčnými výsečemi; kruchta i podkruchtí se otevírají do lodi širokými oblouky. Presbytář od lodi odděluje půlkruhově ukončený triumfální oblouk se zkosenými hranami. Je zaklenut jedním polem křížové klenby a paprscitě v závěru. Žebra jsou profilovaná oble kymou a protínají se v kruhových svornících s reliéfy Beránka Božího, holubice (Duch svatý) a Panny Marie Ochranitelky. Svedena jsou do oblounových přípor s pětibokými kalichovými hlavicemi s prstenci a abakem, nasazených přímo na podokenní římsy. Na severovýchodní straně presbytáře je ve zdi nika sanktuáře s pravouhlým kamenným ostěním formovaným přetínajícími se pruty. Drobné obdélné niky se nacházejí na jihozápadní straně presbytáře a v jižní části jihozápadní strany lodi. Vstup z presbytáře do sakristie je rámován kamenným portálem s lomeným záklenkem, členěným v líci do ústupku vsazeným subtilním prutem s patkou. Sakristie je zaklenuta křížovou klenbou, klínová žebra se dvěma výžlabky se protínají v kruhovém svorníku s hlavou Krista a jsou svedena do rohů místnosti poněkud neumělým jehlancovitým zakončením (bez konzol). Předšíň je zaklenuta podélně valeně se styčnými výsečemi nad vstupy.

Exteriér

Na odkrytém líci zdiva bylo patrné, že obvodové zdi lodě náleží dvěma stavebním etapám. Rozhraní bylo zjištěno ve vzdálenosti 570–580 cm od západních nároží lodi (tj. v interiéru po čelo hudební kruchtě), neprojevvalo se však přesně vymezenými spárami. Patrná byla pouze změna ve struktuře zdiva, jež pak odpovídala nálezům v podkroví. Zdivo podélných zdí lodi východně od tohoto rozhraní má strukturu shodnou se zdivem presbytáře a věže a tyto části jsou vzájemně provázány. Jedná se o zdivo z lomového kamene převážně středních a menších plochých kusů, a jen ojediněle velkých kusů dorovnaných drobnějšími kameny, kladených hustě do hrubé vápenné malty s větším podílem písku (kremičitá zrna), béžové barvy. Nerovnosti v líci zdiva byly vyrovnány zlomky cihel a prejz. Po celém obvodu probíhal sokl, jehož hrana byla později upravena z cihel. Původní řešení představovalo prosté zešíkmení, upravené v průběhu zdění.

Presbytář nyní osvětlují tři různá okna, čtvrté v ose závěru má mladší cihelnou zazdívkou. Špalety v osovém poli závěru a obou oken ve vedlejších polích jsou i přes odlišnou velikost upraveny shodně primárně z lomového kamene, menší boční okna vyplňuje kamenný rám s jepetiskou. Okno na jihozápadní straně presbytáře je opět

Obr. 2: Popice u Znojma – kostel sv. Zikmunda. Pohled na klenbu lodi z presbytáře (foto V. Holáň, 1983, fotoarchiv NPÚ ÚOP v Brně, inv. č. 88548).

větší než okna bočních polí závěru a bylo upraveno později – špalety i bankál jsou vyzděny z cihel (cihly o rozměrech 6 × 14 × 29 cm tmavého střeputu). Okno je rozděleno středním svislým prutem, v lomeném záklenku přerušným tak, že navazující obloučky vytváří uprostřed kružby kosočtverec s konkávně prohnutými stranami. Okna lodi se nacházejí nad hranicí otlučených omítek, jejich barokní formy však ukazují na mladší dobu vzniku.

Armování nároží věže je nevýrazné, provedené jen z o něco větších kusů kamene bez opracování. Zdivo vyšších pater bylo pozorované pouze z interiéru. V úrovni posledního zvonového patra se nachází zdivo odlišné od pater níže, vyzděné ze smíšeného materiálu včetně okenních otvorů. Velké okno s půlkruhovým záklenkem ve 3. patře věže bylo zvětšeno sekundárně, ostatní šterbinová okénka věže jsou primární. Ve vnějším líci zdi jsou upraveny z cihelných, jednoduše vyžlabených tvarovek, dovnitř rozšířené špalety jsou kamenné a shora je otvor přeložen plochými kameny. Větší obdélné okno do sakristie má rám sestavený z druhotně použitých kamenných prvků ostění, mladší je rovněž prostý vstup do sakristie. Ze stejných cihel je vyzděn i přístavek se schody do patra věže (cihly o rozměrech 5,5–6 × 15–16 × 30 cm, spojované sypkou vápenohlinitou maltou).

Zdivo lodě západně od zmíněného rozhraní souvisí s barokním rozšířením kostela. Zdivo je smíšené, z menších kusů kamene, cihel (rozměry 6 × 15,5 × 29,5 cm, 6,5 × 15,5 × 29 cm) a cihelných zlomků, spojovaných hroubou vápennou maltou. Síla zdi odpovídá starším podélným

Obr. 3: Popice u Znojma – kostel sv. Zikmunda. Pohled na závěr kostela od jihu. V patě dělicího střešního štítu se nachází kamenná konzola s maskaronem (foto L. Šabatová, 2009).

zdím lodi. Barokní pilastry při nárožích lodi jsou v této části upraveny se zdivem, zatímco při jižním nároží jsou z cihel (rozměry cihel $6,5 \times 15 \times 29$ cm), sekundárně připlentované. Zdi předsíně jsou provázané s lodí a jsou stejné struktury. Na severozápadní straně předsíně byl odkryt zazděný primární vstupní otvor se segmentovým záklenkem, široký 150 cm na vnější a 127 cm na vnitřní straně. Ve spárách na špaletách se zachovaly zbytky omítky. U stávajícího vstupu s kamenným ostěním na severovýchodní straně nebylo možné určit vztah k obvodovému zdivu z důvodu překrytí silnou asfaltovou vrstvou, protější jihozápadní vstup byl dle charakteru úpravy zřízen sekundárně. Okenní otvory do podkruchti jsou upraveny z cihel a jsou primární součástí zdiva.

Pod nejmladší vápenocementovou omítkovou krustou (s architektonickým řešením provedeným patrně jako kopie předchozího stavu) byly na zdivu původní lodi, presbytáře a věže zachované čtyři vrstvy

historických omítek. Primární vrstvu tvořila hrubozrnná vápenná omítka s křemičitým pískem, smetanové barvy, rozetřená nerovnoměrně po povrchu zdiva (1). Na ní byla zjištěna poměrně silná vrstva vápenné omítky světlé barvy, výrazně hrubé struktury, s plevami a oblými kamínky (2). Tato omítka byla později pekovaná. Její součástí je architektonická úprava fasády – oproti hrubé základní ploše vystupují hladce utažené a přelíčené pasparty oken presbytáře, šterbinových okének věže a diamantování na nároží věže (linie vyryté do mokré omítky, barevnost se na odkrytém místě nedochovala). Pod původní korunou věže nad 3. patrem byl odkryt vyšší horizontální pás utažené omítky, který přerušovaly otisky dřevěných zárážek. K otiskům se dotahovaly obě starší omítky.⁹⁾ Obě vrstvy se nacházely rovněž pod zazdívkou osového okna presbytáře. Oproti tomu na špaletách okna na jihozápadní straně presbytáře byla nanесena pouze mladší omítka. Nad jižním oknem presbytáře byla restaurátorsky odkrytá část původní malby, upomínající v obrysu hlavu se svatozáří.¹⁰⁾ Po očištění bylo rovněž patrné, že úprava otvoru zde zasahuje do malby a výjev z části překrývá. Malba byla tedy provedena před touto úpravou. Třetí omítkovou vrstvu tvořila velmi tenká, více vápenná omítka šedé barvy (3), na níž se nacházel bílý nátěr. Zaznamenan byl místy též šedý nátěr a na nároží věže fragmenty červené. K této vrstvě přiléhá zdivo přístavku se schody do věže. Omítka se nacházela jako primární na západní části prodloužení lodi včetně předsíně. Teprve na ní pak byla natažena dvouvrstvá vápenná omítka s bílým a následně ještě třemi okrovými nátěry (4).

Pozoruhodným nálezem byl menší zazděný otvor s loženým záklenkem o rozměrech 140×60 cm, provedený primárně na jihozápadní straně lodi ve výšce cca 85 cm nad hranou soklu a ve vzdálenosti pouhých 30 cm od jižního nároží. Viditelné hrany otvoru jsou upraveny z cihel (rozměry 25×9 cm, 21×9 cm) nebo cihelných zlomků vysokých 8 cm. Ve spáře se zazdívkou zůstala vrstva utažené vápenné omítky s křemičitými zrnky písku bílé

Obr. 4: Popice u Znojma – kostel sv. Zikmunda. Otisk zárážek v koruně zdiva původní kostelní věže, odkrytých v průběhu oprav fasády (foto H. Winklerová, 2009, fotoarchiv NPÚ ÚOP v Brně, inv. č. 149374).

Obr. 5: Popice u Znojma – kostel sv. Zikmunda. Odkryté diamantování na nároží věže (foto L. Šabatová, 2005).

barvy (2), vícekrát bíle přelíčené. Zazdívku tvoří smíšený materiál (rozměry cihel tmavého střepu $6 \times 14 \times 29$ cm). Po vyjmutí části zazdívky otvoru restaurátory byl odkryt vrchol kamenné, bíle přelíčené jeptišky (více viz dále).¹¹⁾

Další konstrukční útvar se nacházel zhruba uprostřed, ve vzdálenosti 630–680 cm od jižního nároží jihozápadní strany lodi a ve výšce 230–240 cm od současného terénu. Projevoval se pouze jako polovina oblého pasu záklenku, vyskládaného z menších plochých kamenů. K jeho interpretaci přispělo odkrytí ze strany interiéru (viz dál). Pod jeho vrcholem se nachází druhotně užitý kamenný architektonický článek. Pískovcový článek (A) je do líce zdi natočený řeznou plochou pravidelného osmibokého tvaru o šířce 14 cm a délce stran 6 cm.

Podobné další tři prvky byly použity do zdiva předsíně jako armování nároží. Jedná se o pravidelně opracované podélné osmiboké hranoly provedené z pískovce. V západním nároží předsíně byl podélně se severozápadní zdi uložen článek (B), 73 cm dlouhý, široký 18 cm a délce stran 8 cm. Na dvou protilehlých stranách v líci řezu se nacházely 6,5 cm dlouhé dlaby (pro čepy?). V severním nároží předsíně byl podélně se severovýchodní zdi uložený prvek (C) o délce 60 cm, šířce čela min. 18 cm (poškozena osekáním) a straně 9 cm. Tyto prvky nesly poměrně silnou vrstvu bílých vápenných líček. Poslední prvek, uložený v témže nároží níže, podélně se severovýchodní zdi (D), je dlouhý minimálně 30 cm (dále překryt maltou, se šířkou čela 14 cm a délkou strany 6 cm. Na čelní podélné straně byl výrazně osekáný a nebyly viditelné žádné líčky. Prvky by bylo možné k sobě přiřadit, a vytvořit tak dvě formální dvojice. Tvar a dochované oličení ukazuje, že jejich původní funkce byla nosná, dle subtilnosti pak lze usuzovat, že nesená konstrukce nebyla velká.

Nálezy v interiéru

Dokumentované zdivo interiéru kostela, resp. zdivo presbytáře, sakristie a lodi v rozsahu po hudební kruchtu se neliší od jeho vnějšího líce. Zdivo bylo částečně překryto novodobými cementovými omítkami a asfaltovým nátěrem, což ztížilo čitelnost nálezových situací. Triumfální oblouk je armován velkými opracovanými bloky kamene se zkosenou čelní hranou.

Obr. 6: Popice u Znojma – kostel sv. Zikmunda. Druhotně použitý kamenný prvek (B) v nároží vstupní předsíně – pravděpodobně sloupek baldachýnového oltáře (foto L. Šabatová, 2009).

Na zdivu lodi po stranách triumfálního oblouku a ve východním úseku severovýchodní a jihozápadní zdi lodi, tj. ve východním a jižním koutě lodi, byly dokumentovány sekundární zazdívky v místě otisku klenebních čel později odstraněných klenutých polí. Přímo v jižním a východním koutě lodi i osekáné klenební výběhy, se spodní patou situovanou ve výšce cca 200 cm od úrovně stávající podlahy lodi. Klenební výběhy se dochovaly ve formě kamenicky opracovaných bloků kamene, s rovně tesaným lícem navazujícím na líc přiléhajícího zdiva lodi a s osekáním negativem předstupujícího klenebního žebra. Líc kamenného prvku si uchoval i fragmenty vápenných nátěrů, patrně ještě z doby před odstraněním navazující klenební konstrukce. Dochovaný stav neumožňuje rozpoznat někdejší profilaci klenebního žebra, naopak je zřejmé, že žebro do zdi zabíhalo plynule bez použití klenební konzoly. Po stranách výběhů je zdivo doplněno z cihel, výše nad výběhy – v místě otisků klenebních čel – se nachází jizva vyplněná zazdívkou z cihel. Výška cihlových zazdívek nad podlahou a jejich vzájemné vzdálenosti jednoznačně upozorňují na někdejší existenci obdobných konstrukcí v obou sousedících koutech lodi. Popsaná nálezová situace odpovídá dvěma přibližně čtvercovým klenebním polím později odstraněných klenutých vestaveb. Ze situace ve východním koutě lodi je zřejmé, že jejich klenby byly žebrové, patrně jednoduchého křížového schématu, s profilem žebra zabíhajícím přímo do plochy zdiva, přičemž přízední žebra nebyla aplikována. Obě pole měla výšku klenebního čela cca 315 cm od úrovně stávající podlahy a vzdálenost mezi klenebními výběhy je cca 140 cm.

V jihozápadní zdi lodi byl v místě předpokládaného klenebního pole při triumfálním oblouku odkryt ve výšce cca 300 cm od úrovně stávající podlahy také zazděný okenní otvor o rozměrech cca 153×74 cm s dosud patrným průběhem zkosených špalet. Jedná se o otvor dokumentovaný též z exteriéru, v němž pozdější sondáž odkryla dochovanou kamennou jeptišku. Záklenu otvoru je zde proveden ze smíšeného zdiva s převahou cihel (rozměry 14×8 –9 cm). Na vnitřních stranách špalet se nacházejí fragmenty omítek a vápenných nátěrů ve více vrstvách včetně nátěru červené a zelené barvy. Zazdívka okenního

Obr. 7: Popice u Znojma – kostel sv. Zikmunda. Situace se zazděným okénkem při jižním koutě lodi, viditelné jsou rovněž vyplněné jizvy po rohové klenuté konstrukci baldachýnu a odsekaná žebra (foto P. Dohnalová, 2012).

otvoru je ze smíšeného zdiva s převahou cihel (rozměry 13×9 cm, 12×7 cm, 14×6 cm) a fragmentů architektonických článků s vápennými nátěry. Nálezové situace lze celkově s největší pravděpodobností interpretovat jako doklad umístění ciboriiových oltářů, v případě jižního oltáře osvětleného okénkem.¹²⁾

Obdélná nika v blízkosti zazděného okénka v jihozápadní zdi lodi o rozměrech $52 \times 36 \times 25$ cm byla vyzděna primárně z lomového kamene. Dále byla na jihozápadní zdi lodi ve vzdálenosti cca 470 cm od triumfálního oblouku dokumentována zazdívka otvoru se segmentovým záklenkem vyskládaným primárně z plochých kamenů. Rozměry zřetelně definovaného otvoru jsou 120×128 cm, záklenek je ve výšce 263 cm nad stávající podlahou. Zazdívka je ze smíšeného zdiva s převahou cihel (rozměry 13×9 cm, 14×6 cm) a s použitím fragmentů architektonických článků. Na špaletách nebyla zaznamenána povrchová úprava. Svislé spáry předpokládáné v úrovni špalet směrem k podlaze nebyly jednoznačné, zdivo pod cihlovou vyzdívkou je kamenné. Na vnější straně zdi se otvor projevil pouze popsanou polovinou záklenku. Na mladší původ zazdívký ukazuje druhotně vezděný kamenický článek (A). Funkce otvoru není zcela jasná.

Na jihozápadní straně lodi cca 90 cm pod hranou jižního okenního otvoru byla ve vzdálenosti cca 212 cm od triumfálního oblouku dokumentována v rozsahu cca 40 cm část okenní špalety s fragmenty omítek a několika vrstvami vápenného nátěru. Na dalších místech nebyly části starších oken viditelné.

Na podélných stranách lodi byly ve výšce cca 290 cm pod podlahou zjištěny také převážně zazděné trámové kapsy o rozměrech cca 15×20 cm, jež mohly souviset s výstavbou lešení pro klenbu. Klenební konzoly v lodi zčásti vzbuzují dojem chybějících přípor, stopy po jejich existenci však nebyly na lici zdi zaznamenány. Místa těsně kolem konzol nebyla přístupná, osekání původního tvaru však nelze vyloučit.

V presbytáři bylo dokumentováno na jihozápadní straně zazděné široké sedile o rozměrech 130×172 cm se segmentovým záklenkem z plochých kamenů. Bylo vyzděno

Obr. 8: Popice u Znojma – kostel sv. Zikmunda. Okénko při jižním nároží lodi s odkrytou jeptiškou (foto M. Zavadil, 2010, fotoarchiv NPÚ ÚOP v Brně, inv. č. 149768).

primárně. Na vnitřní straně sedile se dochovaly omítky a vápenné nátěry ve více vrstvách. Později bylo upraveno na obdélnou niku o rozměrech $40 \times 17,5$ cm, související zazdívka sedile je cihelná.

V sakristii nebylo možné pro přítomnost omítek ověřit rozsah druhotné úpravy okna na severovýchodní straně. Špalety vstupu byly provedeny jako mladší úprava z cihel v celém rozsahu otvoru. V severozápadní zdi sakristie se 40 cm od východního koutu nachází zazdívka obdélné niky o rozměrech 56×37 cm, zazdívka je vyzděna z cihel (rozměry 14×6 cm). Spodní části žebel byly v rozích v různé míře osekány, což vysvětluje neumělost jejich nynějšího zakončení.

Západní část lodi po čelo hudební kruchty je vyzděna ze smíšeného zdiva, náběhy kleneb, okenní záklenky a špalety jsou provedeny z cihel (rozměry $5,5-6 \times 15-16 \times 30$ cm). Schodiště na hudební kruchtě je z cihelného zdiva spojeného hrubou vápennou maltou světle šedé barvy (rozměry $5,5-6 \times 15-16 \times 30$ cm), přizdžené na spáru ke zdivu jihozápadní zdi lodi a k náběhu kleneb, ve spáře byla nalezena omítka s šedým nátěrem; jedná se tedy o mladší úpravu. Spolu se schodištěm byla upravena i jižní špaleta vstupu z předsíně včetně kroupky.

Situace v podkroví

V podkroví lodi běžně přístupné nálezové situace korespondují s nálezy na jihozápadní a severovýchodní obvodové zdi lodi a dosvědčují prodloužení staršího kostela k západu v rozsahu hudební kruchty. V místě prodloužení byla odlámaná původní severozápadní obvodová zeď lodi, zůstaly z ní pouze části zdiva tehdejších nároží. In-

teriérové plochy zdi po obvodu původní lodi, vystupující nad úroveň stávající klenby, pokrývá silná vrstva vápenné středně zrnité omítky, na povrchu hlazené a vícekrát líčené. Dokládá, že loď byla primárně plochostropá. Trámové kapsy se nezachovaly, celá konstrukce stropu byla odstraněna zhruba v úrovni pod stropními trámy (dle situace při původním západním a severním nároží lodi). Při některých čelech klenebních kápí se nacházejí výšece mělce lomených záklenků původních oken lodi, oproti klenebním polím vyosené. Okna jsou zazděná, podle tvaru výsečí musela být poměrně úzká, vysazená výše ke stropu.

Na upravené koruně zdi byla pak vyzděna více jak 100 cm vysoká nadezdívka pro krov, tak, aby vyrovnala původní rozdíl mezi vyšší korunou presbytáře. Součástí nadezdívky je nyní součást korunní římsa; při této úpravě byla také osazena zmíněná konzola s maskaronem. V nadezdívce jsou ve dvou úrovních uložené konce dřevěných táhel – spodní na rozhraní původního zdiva a nadezdívky, horní v polovině výšky nadezdívky. Na tyto táhla byly dle dlabů použity vazné trámy staršího krovu (identifikované byly dlaby pro středový sloupek s patními vzpěrami a pro patní vzpěry krokví).

Západní střešní štít je vyzděn ze smíšeného zdiva odpovídajícího přistavěné části kostela. Štít je současný s krovem lodi, jak dokládá jeho zčásti vezdřená krajní plná příčná vazba. Štít mezi střechou lodi a presbytáře je vyzděn z kamene ve stejné struktuře s věží, pouze jeho koruna a nároží při základně byly upraveny v návaznosti na vztyčení stávajících krovů z cihel. V pohledu z podkroví je zdivo věže a štítu zhruba do poloviny 2. patra věže provázáno, výše pak oddělené spárou. Na štítu jsou z obou stran zachovány maltové otisky původních střech, včetně k nim dohánějící exteriérové omítky (1). Obě střechy měly oproti stávajícímu stavu níže hřeben. Ze strany podkroví nad presbytářem se v otisku střechy překvapivě zachovaly zbytky střešních latí, s ohořelými konci. Jejich uložení ve zdivu spolu s předchozí popsanou nálezovou situací mj. ukazuje postup výstavby v této části kostela – po výstavbě presbytáře a věže do stejné úrovně byl presbytář zastřešen a následně se pokračovalo ve zdění vyšších pater věže. Po vyzdění do určité výšky byl ještě proveden zděný štít.

Vlastní krov lodi je hambalkový s podélným vázáním ležatými stolicemi. Je složen z pěti plných příčných vazeb, prostřídáných vždy třemi vazbami mezilehlými, uložených na pozednicích. Plnou příčnou vazbu tvoří vazný trám, vyvěšený středovým věšákem, přes který je naplátovaný hambalek s přísazenou rozpěrrou. Rozpěra je s ležatými sloupky spojena šikmými pásky, středový věšák zajišťuje

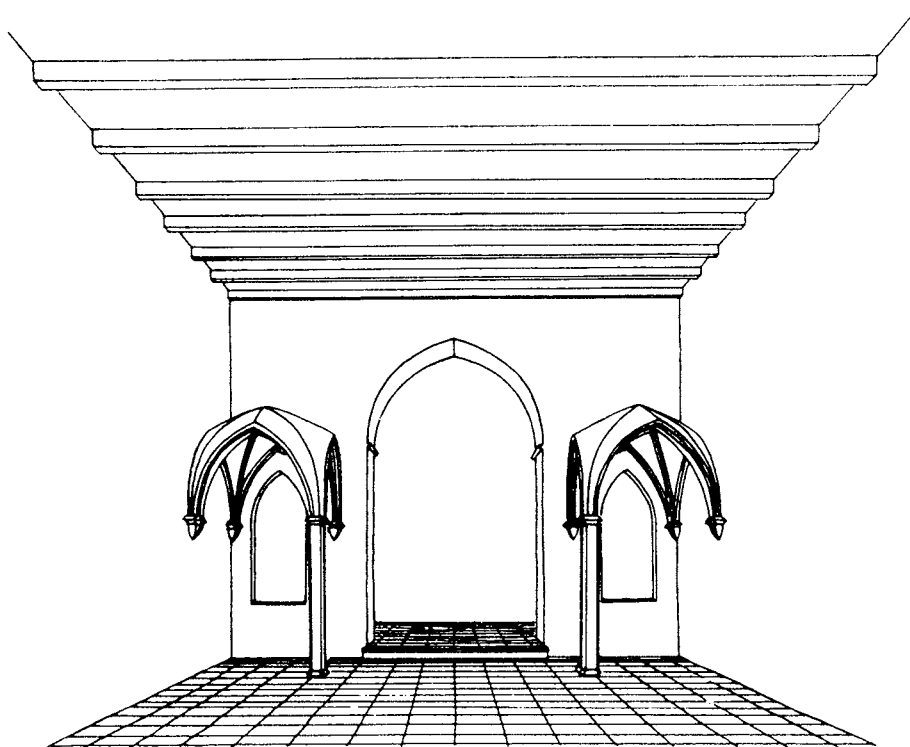

Obr. 9: Popice u Znojma – kostel sv. Zikmunda. Pohled směrem do východní části kostela. V koutě lodi situace po odstranění zděné klenuté konstrukce, totožná s jižním koutem lodi, v pozadí portálek do sakristie (foto P. Dohnalová, 2012).

dvojice protilehlých patních vzpěr, začepovaných do vazného trámu. V prázdných vazbách nahrazují vazné trámy krátkata spojená podélnými výměnami. Hambalky jsou ve všech vazbách, začepované do krokví. Krokve pak dole do konců vazných trámů a krátkat a nahoře buď do středového věšáku, nebo spojené na ostřih. V podélném směru konstrukci zajišťují horní pětiboká vaznice v úrovni rozpěr příčných vazeb a vodorovné rozpěry, umístěné v polovině výšky mezi vaznicemi a spodní úrovní krovu. V jednotlivých polích, vymezených plnými příčnými vazbami, jsou přes vodorovnou rozpěru podélného vázání přeplátované dvojice šikmých vzpěr, dole začepované do ležatých sloupků a nahoře do pětiboké vaznice. Spoje jsou zajištěny dřevěnými hřebi, prvky vazeb mají tesařské značení (záseky v podobě římských číslic, ve směru od dělicího štítu). Ležaté sloupky se směrem nahoru mírně rozšiřují, v úrovni začepování konců vodorovných rozpěr je vytesán dekorativní motiv čabraky se zubořezem. Krov presbytáře má dvě plné příčné vazby prostřídané třemi mezilehlými a příslušné prvky vazeb ve valbě. Je stejného řešení jako krov nad lodí, pouze vzhledem k menšímu rozponu nebyl nutný středový věšák. Sloupky mají také stejné zdobení. Krokve na jihozápadní straně nepřiléhají k ležatým sloupkům, v odlišném sklonu jsou dole na hraně střechy začepované do krátkat. Mezi dělicím štítem, věží a krovem presbytáře byla upravena menší pultová stříška, oddělená od hlavní konstrukce úžlabím.

POZNÁMKY KE STAVEBNÍMU VÝVOJI

Jak bylo řečeno, starší zdivo lodi, presbytáře a věže náleží těžce stavební etapě. Ze stylově-formálního hlediska tuto fázi určuje tvarosloví klenby presbytáře a sakristie. Zde především nasazení klenební přípory na podokenní

Obr. 10: Rekonstrukce interiéru kostela s baldachýnovými oltáři; návrh neřeší úpravu nad klenbami oltářů. Podobně si lze představit řešení zaklenutí oltářů i v kostele sv. Zikmunda v Popicích (převzato z časopisu ARS, o. c. v pozn. 12, obr. 1, s. 138).

římso v presbytáři není v jihomoravském regionu obvyklé. V presbytáři kostela sv. Víta v Dyjákovickách u Znojma se nacházejí oblounové přípory klenebních žeber s kalichovými hlavicemi s prstenci, nasazené stejným způsobem jako v Popicích na podokenní římse. Hlavice jsou ovšem půlkruhové a provedení přípor je celkově robustnější. Jejich vznik je kladen do 2. poloviny 14. století. Určitou podobnost vykazují také přípory lodi v kostele sv. Mikuláše ve Znojmě z období mezi lety 1360 až 1390. Jsou ukončené rovněž polygonálními kalichovými hlavicemi s prstenci, liší se však nasazením na podokenní římse konzolou a zformováním abaků, jež jsou v kostele sv. Mikuláše konkávně prohnuté po vzoru konzol ze svatoštěpánského dómu ve Vídni. Podle P. Kroupy zde dochází k syntéze českých (pražských) a vídeňských (rakouských) soudobých architektonických vlivů a uvažuje se o účasti některého z pražských kameníků, doložených v 80. letech 14. století ve Vídni na stavbě dómu.¹³⁾ Zajímavý je také tvar žeber presbytáře a sakristie v Popicích. V presbytáři jsou oble profilovaná kymou, k čemuž nacházíme analogie např. v severní předsíni znojmského kostela sv. Mikuláše, vystavěné mezi lety 1338 a 1360. Žebra sakristie v Popicích o dvojitém vyžlabení se obecně datují až do 15. století, dle nálezové situace jsou zcela jistě současné se zdivem sakristie (nejedná se o později vloženou klenbu). Způsob ukončení není zachován, dle osekáných otisků zde mohly být konzoly, pouze o málo širší než vlastní žebra. Ve Znojmě se žebra s dvojitým vyžlabením objevují opět v kostele sv. Mikuláše, a to na přelomu 14. a 15. století (klenby presbytáře a sakristie). Celkově můžeme tedy v tvarosloví popického kostela nalézt výběr motivů a tvarů z regionální stavební produkce různých časových období, především však inspirovaný znojmským farním kostelem spojený

s určitým zjednodušením. Jeví se, že jejich vznik by mohl náležet až pozdnímu 14. století.

K upřesnění stavby pomohlo dendrochronologické datování, když určilo zbytek střešní latě původního krovu presbytáře, zazděný ve štítě mezi podkrovím lodě a presbytáře, jako jedlový prvek ze stromu káceného v zimě 1373/74.¹⁴⁾ Proběhlo-li v tomto období zastřešení presbytáře, o něco později se – již pod střešou – přistoupilo k jeho zaklenutí. Zasazení klenby do poslední čtvrtiny 14. století tak odpovídá určení dle formální analýzy.

Významný je poznatek týkající se vybavení tehdejšího kostela. Jak bylo popsáno, byly v obou koutech lodi po stranách triumfálního oblouku odkryty pozůstatky zděných klenutých konstrukcí, jež interpretujeme jako baldachýny tehdejších bočních oltářů. Jižní oltář byl navíc přisvětlen vlastním

oknem; otvor byl zřízen ve zdivu primárně a oltáře tak náležely k výbavě kostela od počátku. Jeví se nám také, že ke konstrukční výbavě zděných baldachýnů by mohly patřit fragmenty kamenných sloupků, použité druhotně do zdiva vstupní předsíně a lodi. (obr. 6 a 10) Řešení baldachýnů nad jejich klenbou neznáme. Podobná nálezová situace byla popsána v jihomoravském kostele sv. Leonarda v Mušově a v kostele sv. Mikuláše ve Znojmě, kde však byla interpretována jako součást halového typu letneru.¹⁵⁾ Novější průzkumy rozšiřují počet výskytu těchto oltářů na jižní Moravě a ukazují na jejich oblibu.¹⁶⁾ Rovněž na Slovensku je zachycení dokladů gotických ciboriových oltářů poměrně časté.¹⁷⁾

Původní kostel měl po určitou dobu plochostropou loď, její zaklenutí náleží až další stavební etapě. Spolu s ním bylo zvětšeno jihozápadní okno presbytáře a provedena nová fasáda s výzdobou (omítková vrstva č. 2). Provedená klenba pracuje s motivem šesticípé hvězdy, jejíž dvojice je nad prostorem propojená do jednotného síťového ornamentu. V prostředí jižní Moravy je takové řešení zcela unikátní, ačkoli zde po celou druhou polovinu 15. století i po roce 1500 probíhal poměrně čilý stavební ruch, analogické řešení zde nenajdeme. Z tehdejší kamenické výzdoby klenby, jež by mohla poskytnout určitou výpověď pro dataci úpravy kostela, se mnoho nezachovalo. Klenební konzoly se jeví jako osekávané fragmenty původně římsových konzol, svorníky na klenbě pocházejí stejně jako výmalba z 19. století. Jediným významnějším prvkem je tak okno na jihozápadní straně presbytáře, jehož kružbovou výplň tvoří přetínající se části prutů; řešení ukazuje na pozdní 15. století.

Bez přímých analogií a vypovídajícího tvarosloví je třeba nahlédnout do historie tohoto formálního typu. Sou-

Obr. 11: Popice u Znojma – kostel sv. Zikmunda. Část vrcholu původního okna lodi viditelná v podkroví (foto L. Šabatová, 2009).

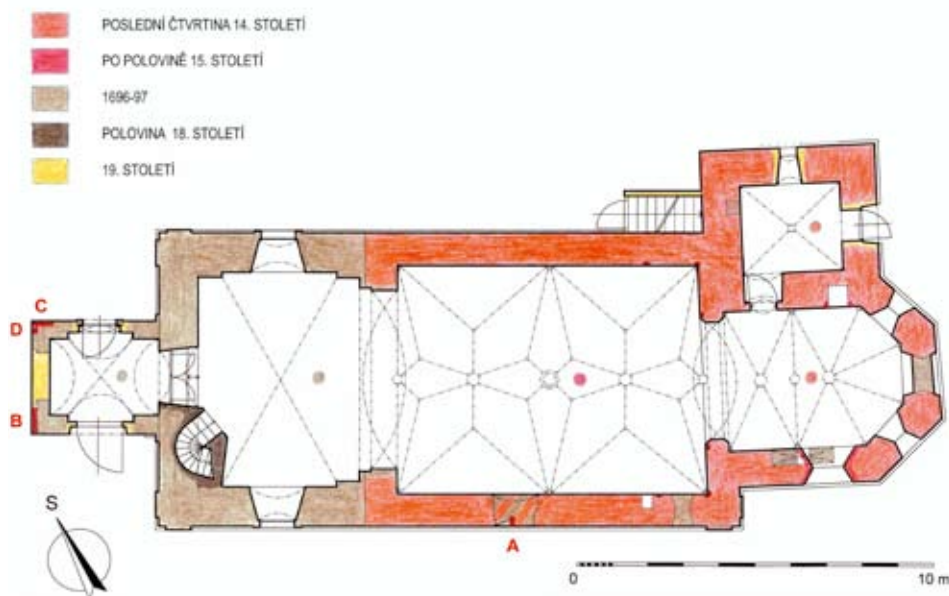
dobé síťové klenby jihomoravských kostelů lze v zásadě rozdělit do dvou skupin. Nejoblíbenější je tzv. parléřovské schéma, tvořené dvojicemi, v rozvinutější verzi trojicemi, křížících se paralelních žebířů. Méně časté je užití hvězdíkové klenby kosočtvercové, jejímž pravzorem je klenba presbytáře kostela sv. Jiljí v Milevsku. Motiv hvězdy – ovšem čtyřcípé – je užíván převážně samostatně v menších nebo bočních prostorech, a to spíše na základě zvyklosti a přesvědčení o vhodnosti tohoto typu pro dané místo (např. klenba v podkruchtí kostela v Hnanicích a v Loděnicích, části boční lodi v Hostěradicích). Spolu s ornamentikou architektonických prvků ukazují oba typy kleneb na vztahy k rakouskému Podunají a k vídeňské svatoštěpánské huti. Zde se síťová klenba rozvinula v průběhu první třetiny 15. století pod vlivem chóru františkánského kostela v Salzburku, provedeného pod vedením bavorského stavitele Hanse von Burghausena a jeho nástupce Stefana Krumenauera, a působením dalších bavorských stavitelů. Např. do Vídně přinesl síťovou klenbu německý stavitel Hans Puchsbaum († kolem 1454), který vedl od druhé poloviny 40. let 15. století vídeňskou svatoštěpánskou huť a pracoval mj. také na stavbě farního kostela ve Steyru, dalšího ikonického kostela pro vývoj podunajských kleneb. Hlavním propagátorem síťových kleneb byl ovšem až jeho nástupce Laurenz Spenning († 1477).¹⁸⁾ Klenby rakouských podunajských kostelů druhé poloviny 15. století vytvářejí po vzoru jmenovaných nad prostorem bohatou síť, jejíž struktura se vkládáním dalších motivů postupným vývojem zhušťuje a základní vzorec znejasňuje.¹⁹⁾ Svým charakterem se od podunajských a od nich odvozených jihomoravských kleneb popícká klenba liší; má jasnou, přehlednou strukturu, která slouží k určitému scelení (a centralizaci) prostoru. Zdá se, že její formální řešení sleduje spíše přímo bavorské vzory.

Původ síťových kleneb obecně bývá spatřován v klenutí dómu sv. Martina v Lanshutu, navrženém již zmíněným Hansem von Burghausenem († 1432). Z jeho nástupců provedl stavitel Hans Stethaimer († na počátku 60. let 15. století) také klenbu nad kaplí při severní straně věže dómu, jež je tvořena stejným obrazcem z propojených šesticípých hvězd jako v kostele v Popicích. Současně s dómem sv. Martina v Lanshutu vedl Hans von Burghausen také

Obr. 12: Popice u Znojma – kostel sv. Zikmunda. Detail části malby odkryté na exteriéru při jihozápadním okně presbytáře (foto převzato z M. Mrázové, o. c. v pozn. 10).

stavbu tamního kostela sv. Ducha, dokončenou opět pod vedením Hanse Stethaimera. Zde tvoří klenbu hlavní lodi opět sled šesticípých hvězd (zatímco nad bočními loděmi se klenou hvězdy čtyřcípé). Ozvěnou lanshutských kleneb je pak řada hvězdíkových kleneb v interiérech jihoněmeckých sakrálních staveb, přičemž v průběhu druhé poloviny 15. století dochází k obohacování základního motivu a variabilitě v rámci celkového řešení. Díky aditivnímu řazení různě zaklenutých klenebních polí zůstává kompozice – na rozdíl od podunajských kleneb – ovšem jasně strukturovaná. Původní jednoduché hvězdíkové schéma přitom proniká i do vzdálenějších míst (např. farní kostel v Bechtolsheimu v Porýní má klenbu ze zřetězených šesticípých hvězd rozprostřenou jednotně nad lodí a presbytářem, jeho stavitel byl v letech 1482–1494 Jakob von Landshut. Oproti tomu v rakouském Podunají bylo řešení podobné klenbě popíckého kostela nalezeno pouze v kostele sv. Martina v Sitzendorfu an der Schmida, kde byly podobným způsobem zaklenuty dvě pole lodi (vznik kladen do doby kolem roku 1500).²⁰⁾ Dekorativnost tvarosloví pozdního období bavorské architektury se u nás objevila také ve skupině pozdně gotických jihočeských kostelů, stavěných v období 1480–1520. V jejich klenbách a kamenické výzdobě se míchají aktuální prvky bavorského a rakouského stavitelství, přičemž, jak bylo doloženo jinde, jednotlivé stavby projektovali mistři z různých stavebních oblastí vybraní dle osobních preferencí a vazeb objednáva-

Obr. 13: Popice u Znojma – kostel sv. Zikmunda. Grafické vyhodnocení stavebního vývoje kostela. Písmeny označeny druhotně použité kamenické články, popsané v textu (zaměření a grafické zpracování J. Chlubna; vyhodnocení L. Šabatová).

telů.²¹⁾ Oproti těmto stavbám je klenba kostela v Popicích konzervativnější, a tak vzhledem k tomu, k jakým vzorům se obrací a době vzniku těchto vzorů, klademe zaklenutí lodi do 60.–70. let 15. století. Podobné časové určení vyplynulo i z dendrochronologického datování druhotně použitých vazných trámů staršího krovu, užitých jako kleštin do nadezdívky obvodových zdí lodi. Postavení popsanych dlabů odpovídá šířce lodi a dokládá, že prvky nepocházejí z jiného objektu. Trámy byly zhotovené z jedlí kácených v zimě 1449/50 a rok 1450 je tak termínem *post quem* pro zaklenutí lodě.

Cestu, jakou se návrh klenby na jižní Moravu dostal, bohužel nedokážeme prozatím rekonstruovat. Východisko je nutné hledat ve styčných představitelů řádu; vedle generálního mistra (velmistra) z pražského probošství stála v čele rada, tvořená probošty od sv. Hypolita a Chlumu sv. Máří u Chebu a komtury z Mostu a Chebu. Na zasedání kapituly pak přijížděli také představitelé slezských a polských konventů.²²⁾ Již to ukazuje, v jakém teritoriu byly rozloženy personální vazby. Na straně stavitele pak předpokládáme mistra, jež byl seznámený s bavorskou produkcí, či tam byl školený. Odlišná preference může být chápána také jako určitá forma vymezení proti zájmům premonstrátského kláštera z Louky u Znojma, jež vystupoval v regionu Znojemska z pozice významného feudálního vlastníka a patrona převážné většiny kostelů jako vlivná autorita, a jehož orientace směřovala do vídeňského a sousedního rakouského prostředí.

Významnou přestavbou prošel kostel až na konci 17. století, kdy byl rozšířen o část s hudební kruchtou a předsíní. Z přestavby pochází i stávající střešní krov. Konstrukce krovu nebyla datovaná, je však konstrukčně svázaná se zdívm rozšíření kostela a nadezdívkou s táhly. Táhlá pocházejí z dubů kácených v zimě 1696/97. Tomuto období odpovídá i typ krovu – hambalkový s ležatou stolicí, bez prahové vaznice. Datum stavebních prací bylo potvrzeno archivně.²³⁾ Fasáda s výrazným tektonickým členěním, dále ještě plasticky nebo iluzivně zpracovaným

a doplněným architektonickými prvky (jak bylo náznakově rekonstruováno v poslední omítkové vrstvě), odpovídá rovněž konci 17. století.

K nadstavbě věže o zvonové patro pravděpodobně došlo až v pramenně doloženém roce 1752. Ukazuje na to již jednoduché řešení věže s lizénovými rámy spojujícími patra a nárožní bosáží spodní partie.

Lze konstatovat, že i přes řadu nedostatků umožnila jednotlivá zjištění hlubší poznání stavebního vývoje objektu. Stavba sama překvapila mnohými detaily, jejichž uměleckohistorická hodnota zvyšuje kostel mezi nejvýznamnější zástupce gotické architektury na Moravě.

Tato práce vznikla v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: **Výzkum nemovitých památek v ČR. Aplikace nových metodik průzkumu a dokumentace – ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře**, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

POZNÁMKY

- 1) Oprava proběhla v roce 1911. Viz Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Dritte Folge, Sechster Band. Wien 1907, s. 248; tamtéž, Zehnter Band. Wien 1911, s. 620.
- 2) L. Šabatová, Popice, kostel sv. Zikmunda. Odhalené obvodové zdivo z exteriéru, nálezové situace v interiéru a v podkroví. Brno 2009. Operativní průzkumná dokumentace, rkp. uložen v archivu NPÚ ÚOP v Brně (nepublikovaná zpráva). Interiérové nálezy v průběhu rekonstrukce kostela v roce 2012 dokumentovala P. Dohnalová (NPÚ ÚOP v Brně).
- 3) CDB III/2: G. Friedrich – Z. Kristen edd., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/2. Praha 1962, č. 257, s. 348–349 a CDB IV: J. Šebánek – S. Dušková edd., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV. Praha 1962, č. 244, s. 417–421; Podrobně F. V. Peřinka, Počátky probošství křížovníků s červenou hvězdou na Hradišti u Znojma. Kapitola z moravské monasteriologie, in: Sborník historického kroužku 2, č. 1, 1901, s. 91–101; L. Jan, Několik poznámek k nejstarší církevní organizaci na Znojemsku, Časopis Matice moravské 116, 1997, s. 40–41. Srov. M. Buben, Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích 1. Praha 2002, s. 144.
- 4) Moravský zemský archiv (dále jen MZA) Brno, fond E 44 Křížovníci Znojmo, inv. č. 51, sign. II E 3/1. a inv. č. 34, sign. I C 3/1 – konfirmace listiny z roku 1595; Dle A. Hruďičky se o faře mluví již roku 1464, pramen však neznáme. A. Hruďička, Topografie diecese brněnské. Brno 1908, s. 699.
- 5) G. Wolny, Kirchliche Topographie von Mähren II. Abteilung – Brünner Diocese, IV. Band. Brünn 1861, s. 161; A. Hruďička, o. c. v pozn. 4, s. 699.
- 6) Srov. MZA Brno, o. c. v pozn. 4, inv. č. 1430, sign. 5, kart. 309.
- 7) G. Wolny, o. c. v pozn. 5; F. V. Peřinka, Vlastivěda moravská. Znojemský okres. Brno 1904, s. 436.
- 8) Evidenční list nemovitých kulturních památek, zpracoval J. Paukert, NPÚ ÚOP v Brně, 1966.
- 9) Fotoarchiv NPÚ ÚOP v Brně. Zda se jednalo o zarážky krakorců vynášejících dřevěné patro nebo krov střechy nelze určit.
- 10) M. Mrázová, Orientační restaurátorský průzkum vnějšího pláště

fárního kostela sv. Zikmunda v Popicích, okr. Znojmo. Tišnov 2010. Rkp. uložen v archivu NPÚ ÚOP v Brně (nepublikovaná zpráva). Autorka interpretuje nálezy jako „malovaný dekor připomínající hvězdu a útvar ve tvaru měsíce“. Z omítkových vrstev na exteriéru kostela zaznamenala pouze jednu barokní a jednu gotickou omítku.

- 11) Tamtéž.
- 12) K. Kubičková, Príspevok k typológii stredovekého oltára na Slovensku, *Časopis ARS 1*, č. 1, 1967, s. 137–139.
- 13) P. Kroupa, Farní kostel svatého Mikuláše ve Znojme, *Průzkumy památek III*, č. 2, 1996, s. 86–87.
- 14) T. Kyncl, Výzkumná zpráva č. 099c-09. Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z podkroví kostela sv. Zikmunda v Popicích (okr. Znojmo). Brno 2009. Nepublikovaná zpráva, uložená v archivu NPÚ ÚOP v Brně.
- 15) P. Borský – D. Černoušková – L. J. Konečný, Kostel sv. Leonarda v Mušově, *Průzkumy památek V*, č. 2, 1998, s. 21–46; P. Kroupa, o. c. v pozn. 13, s. 80.
- 16) P. Dohnalová – D. Humpola, Kostel sv. Jiljí v Našiměřicích – nové poznatky ke stavebnímu vývoji, in: *Dějiny staveb 2013*, Plzeň 2013, s. 288–304.
- 17) Š. Oriško, Kostol klarisiek v Trnave. Príspevok k problematike stredovekej architektúry mendikantov na Slovensku, in: *Archaeologia Historica 23*, Brno 1998, s. 353–368; značka BP (*Bibiana Pomfjová*), Trnava. Klariský kostol Nanebovzatia Panny Márie, in: D. Buran a kol., *Gotika: dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava 2003, s. 620–621; Š. Oriško, Stredoveká architektúra mendikantov v Trnave a ďalších mestách na Slovensku (Poznámky k architektúre žobravých reholí), in: J. Žuffová red., Trnava a počiatky stredovekých miest. Edice Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 12. Trnava 2009, s. 135–144; E. Ďurkovičová a kol., Výskum reformovaného kostola v Šamoríne, okr. Dunajská Streda, (poster na 47. ročníku mezinárodní konference archeologie středověku *Archaeologia historica* na téma: Archeologie sociální a kulturní identity ve středověku konané ve dnech 14. – 18. 9. 2015 v Chebu, pořadatel konference: Katedra archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni ve spolupráci s Muzeem Cheb), v přípravě; A. Botek – R. Erdélyi – P. Paulíny – B. Vachová, Šamorín – reformovaný kostol – výsledky výskumu ranostredovekého kostola, in: *Dějiny staveb 2016*, v přípravě (Referát přednesený na konferenci *Dějiny staveb 2016*).
- 18) Konvolut dochovaných kresebných architektonických návrhů Laurence Spenninga se nachází ve sbírkách Akademie výtvarných umění ve Vídni a byl zpracován J. J. Bökerem. *J. J. Böker, Die Architektur der Gotik = Gothic Architecture*. Salzburg 2005. Podle návrhu Laurence Spenninga byla v letech 1460–1465 postavena západní empora ve vídeňském domě sv. Štěpána, podklenutá v bočních polích jednoduchými šestibokými hvězdami. Pro jiho-moravskou pozdně gotickou architekturu je svatoštěpánská empora významná jako vzor krucht kostela sv. Mikuláše ve Znojme, postavené v následujících 60. letech 15. století. P. Kroupa se dokonce domnívá, že by mohla pocházet přímo od Laurence Spenninga. Souhrnně P. Kroupa, o. c. v pozn. 13, s. 94.
- 19) H. Látal, Transformace klenebních figurací v širším okruhu podunajské pozdně gotické architektury. Rkp. disertační práce, FF MU v Brně 2010, s. 115. O práci H. Látala se opíráme i v další části textu při uvádění jmen a posloupnosti stavitelů hlavních bavorských pozdně gotických staveb, jež není v literatuře zcela jednotné.
- 20) E. Benesch ed., *Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs: Niederösterreich nördlich der Donau*. Wien 1990, s. 1093–1094.
- 21) H. Látal, o. c. v pozn. 19; podrobně R. Lavička, *Pozdně gotické kostely na rožmberském panství*. České Budějovice 2013.
- 22) M. Buben, o. c. v pozn. 3, s. 135 a 146. Zde je uveden také přehled prboštů Hradiště sv. Hypolita u Znojma, známých však pro sledované období pouze křestním jménem.
- 23) MZA Brno, o. c. v pozn. 4, inv. č. 379, sign. II E 3/7a, kart. 25 a inv. č. 380, sign. II E 3/7 b, kart. 25. Roku 1696 vedl zednické práce mistr Johann Georg Bertholt, v roce 1697 zednický mistr Michael Kropst z Retzu. Zachovány jsou rovněž účty za sklářské, zámečnické a kamenické práce. Podle dochovaného náčrtku pocházejí z této doby rovněž stávající lavice v lodi.

AUS DEN UNTERSUCHUNGEN DER ST. SIGISMUNDSKIRCHE IN POPICE B. ZNOJMO

Dank der Dokumentierung der Baus während der Rekonstruktion wurde die nähere Erkenntnis der bislang nicht ausgewerteten St. Sigismundskirche in Popice (Poppitz, Bez. Znojmo [Znaim]) ermöglicht. Die Kirche überraschte mit mehreren Details, deren kunsthistorischer Wert die Kirche zu den bedeutendsten Repräsentanten der gotischen Architektur in Mähren erhöht.

Die Kirche in heutigem Ausmaß fasst den aus dem Chor, Turm mit Ausnahme des obersten Geschosses, und dem an der Westseite in der Linie der Orgelemporenvorderseite abgeschlossenen Schiff bestehenden gotischen Bau um. Der Teil mit der Orgelempore und der Eingangsvorhalle ist barockzeitig. Das ursprüngliche Schiff war flachgedeckt, die Formenanalyse vom Chorgewölbe zeigt zum Ursprung der Kirche im späten 14. Jahrhundert. Auch die dendrochronologische Datierung belegte auf einem Dachlattenrest vom Presbyteriumsdachwerk aus dem Giebel zwischen dem Chor- und Schiffsdachraum die Rohbauzeit in frühen 1370er Jahren (1373/1374d). Einen bedeutenden Befund aus dieser Periode stellten Belege von gemauerten gewölbten Konstruktionen in den Schiffsecken an beiden Chorseiten dar. Die südliche war darüber hinaus von einem Kleeblattfenster von unten beleuchtet (Abb. 8). Die Fragmente werden als Belege der Existenz von zwei Baldachinaltären (Abb. 7, 9, 10) gedeutet. Das Vorhandensein ähnlicher Kirchengestaltung wurde in Vergangenheit in Südmähren auch in den Kirchen des hl. Nikolaus in Znojmo (Znaim), hl. Leonhard in Mušov (Muschau, Bez. Břeclav [Lundenburg]) und hl. Ägidius in Našiměřice (Aschmeritz, Bez. Znojmo) bewiesen. Als wahrscheinliche Reste ihrer Säulchen erscheinen den Autoren vier gefundene Fragmente von fünfeckigen Säulchen, wie sie sekundär im Barockmauerwerk der westlichen Vorhalle und der Ausfüllung einer Öffnung unbekannter Funktion in der Schiffssüdseitenmitte verwendet wurden (A-D, Abb. 6). Bei den neuzeitigen Bauarbeiten wurden ferner eine vermauerte Sitznische im Presbyterium freigelegt und die sekundäre Umgestaltung der Gewölberippen in der Sakristei (ihre Kürzung und Konsolenentfernung) belegt. Die ursprünglichen Schiffsfenster wurden nur in Fragmenten registriert – die Fensterbankhöhe an der Schiffsüdwestseite und ein Teil der Fensterwölbung in der Mauer über dem Schiffsgewölbe (Abb. 11). Schließlich an der Presbyteriumsaußenseite bei dem Südwestfenster die restauratorische Sondierung legte einen Teil vom gotischen Gemälde frei, wohl einen Kopf mit Heiligenschein (Abb. 13). Die gemalte Fläche wurde schon in der nachfolgenden Baustappe beim Fenstervergrößern beschädigt (Abb. 3).

Diese Etappe fasste ferner die Schiffswölbung mit dem in Mähren unikal Sternengewölbe um. Der dendrochronologischen Datierung der Balken folgend, die den erhaltenen Zapflöchern gemäß ursprünglich als Binderbalken im Dachwerk gedient hatten und bei der Kirchen-erweiterung im Barock als Mauerwerksquerverstrebungszugbalken verwendet waren, erfolgte der Ausbau vom neuen Dach in der Mitte des 15. Jahrhunderts (1449/1450d). Erst danach wurde das Schiff gewölbt. Die Suche nach Genese des Gewölbemusters zeigte, dass seine Herkunft nicht wie im Fall anderer spätgotischer Bauten Südmährens aus dem österreichischen Donauland und der Wiener Dombauhütte hergeleitet wurde, sondern es muss sich um einen Direktimport aus Bayern gehandelt haben (Analogien in den Gewölben des Doms St. Martin in Landshut und in der Heiliggeistkirche ebenda). Unter weiteren Belegen der damaligen Baueingriffe waren die Funde vom Außenverputz beider frühesten Phasen bedeutend – primär die an der Oberfläche grob gestrichene Putzschicht, nachfolgend der grobe Fassadenverputz mit Putzfaschen und der illusionistischen Diamantierung entlang der Turmecken (Abb. 5). An der Außenseite der ursprünglichen Turmmauerwerkkrone legte man Abdrücke nach Kragsteinbeilagen frei, die wohl die Holzkonstruktion des geschalteten Geschosses oder den Dachstuhl getragen hatten (Abb. 4).

Der Barockumbau, auch mit Archivquellen belegt, fand 1696–1698 statt. Seinen Teil stellten die neue Überdachung mit dem heutigen Dachwerk und die Ausführung der architektonisch strukturierten Fassade (vor allem an der Nordwestseite) dar. Zum J. 1752 bezieht sich die Quellenerwähnung vom „Turmausbau“, der sich neu als Errichtung des heutigen letzten Glockengeschosses, Turmüberdachung und Versehen des Turmes mit der heutigen Fassade deuten lässt.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Popice b. Znojmo (Bez. Znojmo [Znaim]) – St. Sigismundskirche. Gesamtansicht von Südosten, ohne Dat. – Anfang der 1980er Jahre, an den unteren Partien deutlicher Asphaltisolierungsanstrich (Fotoarchiv NPÚ ÚOP Brno [Nationales Denkmalinstitut, Fachgeschäftsstelle Brunn], Inv.-Nr. 18394).

Abb. 2: Popice b. Znojmo – St. Sigismundskirche. Schiffsgewölbe, Blick aus dem Chorraum zu (Foto V. Holář, 1983, Fotoarchiv NPÚ ÚOP Brno, Inv.-Nr. 88548).

Abb. 3: Popice b. Znojmo – St. Sigismundskirche. Presbyteriumsabschluss, Ansicht von Süden. Am Dachgiebelfuß befindet sich eine figural geschmückte Steinkonsole (Foto L. Šabatová, 2009).

Abb. 4: Popice b. Znojmo – St. Sigismundskirche. Die während der Fasadrenovierungsarbeiten freigelegten Holzknaggenabdrücke an der Mauerkrone des ursprünglichen Kirchturmes (Foto H. Winklerová, 2009, Fotoarchiv NPÚ ÚOP Brno, Inv.-Nr. 149374).

Abb. 5: Popice b. Znojmo – St. Sigismundskirche. Die freigelegte Diamantierung an der Turmecke (Foto L. Šabatová, 2009).

Abb. 6: Popice b. Znojmo – St. Sigismundskirche. Das nachträglich verwendete Steinmetzdetail in der Eingangshallenecke – wohl ein Säulchen vom Baldachinaltar (Foto L. Šabatová, 2009).

Abb. 7: Popice b. Znojmo – St. Sigismundskirche. Situation mit dem vermauerten Fensterchen bei der Schiffssüdecke, sichtbar sind ebenfalls abgehauene Rippen und ausgefüllte Spuren nach der abgebauten gewölbten Eckbaldachinkonstruktion (Foto P. Dohnalová, 2012).

Abb. 8: Popice b. Znojmo – St. Sigismundskirche. Fensterchen bei der Schiffssüdecke mit dem freigelegten Kleeblatt (Foto M. Zavdil, 2010, Fotoarchiv NPÚ ÚOP Brno, Inv.-Nr. 149768).

Abb. 9: Popice b. Znojmo – St. Sigismundskirche. Innenraum, Blick ostwärts. In der Schiffsecke die Situation nach der Entfernung der gewölbten Mauerkonstruktion, identisch mit der in der Schiffssüdecke, im Hintergrund das Portal in die Sakristei (Foto P. Dohnalová, 2012).

Abb. 10: Rekonstruktion des Kircheninnenraums mit Baldachinaltären; der Entwurf löst nicht die Gestaltung der Partien über den Altargewölben. Ähnlich möge auch die Lösung der Altarwölbung in der St. Sigismundskirche in Popice b. Znojmo dargestellt werden (übernommen aus der Zeitschrift ARS, Zit. in Anm. 12, Abb. 1, S. 138).

Abb. 11: Popice b. Znojmo – St. Sigismundskirche. Teil vom Scheitel des ursprünglichen Schiffsfensters, im Dachraum sichtbar (Foto L. Šabatová, 2009).

Abb. 12: Popice b. Znojmo – St. Sigismundskirche. Teildetail vom Außenwandgemälde beim Presbyteriumssüdwestfenster (Foto übernommen aus M. Mrázová, Zit. s. Anm. 10).

Abb. 13: Popice b. Znojmo – St. Sigismundskirche. Baualtersplan der Kirche. Buchstaben bezeichnen die im Text beschriebenen sekundär verwendeten Steinmetzglieder (Bauaufnahme und grafische Bearbeitung J. Chlubna; Auswertung L. Šabatová).

(Übersetzung J. Noll)

CYKLUS NÁSTĚNNÝCH MALEB NA KŘEMEŠNÍKU IKONOGRAFICKÉ MOTIVY A JEJICH IDEOVÝ VÝZNAM V KONTEXTU RESTAURÁTORSKÝCH PRACÍ

ANNA HAMRLOVÁ

V hustých lesích hory Křemešník u Pelhřimova se ukrývá odvěké poutní místo,¹⁾ jemuž dominuje trojlovní kostel Nejsvětější Trojice – poměrně dobře zachovalý barokní gesamtkunstwerk představující architekturu, nástěnné malby i z části dochovaný mobiliář. Po postupné obnově a restaurování je prezentována především barokní tvář, jež byla v průběhu času částečně upravena pro potřeby dřívějších dob. Hlavní a boční lodě, křížení i kaple zdobí řada nástěnných maleb s motivy ze Starého i Nového zákona doplněné personifikacemi ctností, blahoslavenství i poměrně málo obvyklými výjevy z Geneze. Za autora maleb je považován Jan Kalina, žák Siarda Noseckého, který působil pro premonstrátský klášter v Želivě.²⁾ Díla nesoucí jeho rukopis můžeme nalézt i v blízkém okolí, mimo Křemešník také v kostele sv. Bartoloměje v Pelhřimově.

První dřevěná kaple byla na místě dnešního kostela Nejsvětější Trojice postavena dle legendy po roce 1553³⁾ v pozdně gotickém stylu.⁴⁾ Stalo se tak po zázračném zachránění pelhřimovského měšfana Matouše Chejstovského,⁵⁾ který spadl do jednoho z tamních dolů⁶⁾ na stříbrnou rudu a za svou záchranu slíbil zbudování kaple.⁷⁾ Zděný a rozšířený⁸⁾ objekt vzniká téměř o sto let později roku 1651 nebo 1652.⁹⁾ Kostel tak mohl pojmout množství

Obr. 1: Kostel Nejsvětější Trojice na Křemešníku (okres Pelhřimov), pohled od jihu (všechny snímky Archiv NPÚ ÚOP Telč, foto V. Mašát, 2015, není-li uvedeno jinak).

